Виктор Савић

ШТА ЈЕ СВЕТИ САВА ЧИНИО ЗА СРПСКИ РОД

(1) Свети Сава је рођен као Растко у Расу, око 1175. године, а да ли се баш у стварности тако звао, то не знамо; име Растко подсећа на хипокористичко образовање (то значи „име одмила"), док су за аристрократију тога времена била уобичајена пунозначна и свечана имена. Послушајмо: Тихомир, Страцимир, Мирослав, још раније Мутимир, Властимир, Просигој, Радослав, Вишеслав. То су имена кнежева из прве владарске лозе која је довела можда из предела Чешке језичке претке данашњих Срба, с којом вероватно Немањина лоза није имала непосредне везе, али с њеним бочним изданцима то се не може искључити. Од Срба са севера знамо и за Људмилу Чешку и оца јој Славибора, обоје двоосновинских имена, савременике светих Ћирила и Методија. Проста имена била су резервисана за обичан плебс. Сава се могао звати Растислав, али мало је вероватно да је ико у Србији тада још знао за некадашњег моравског кнеза. Са сигурношћу не можемо рећи ни да ли је Сава знао за Ћирила и Методија који су му били велики претходници. Па ако је и знао за њих да ли је знао за величину њиховог дела у свој својој пуноћи. Али, занимљиво је да се први игуман хиландарски и један од најповерљивијих Савиних сарадника звао управо Методије.

(2) „Пути воводештаго ва жизан, наставник и првопрестолник и учитељ бил јеси. Првеје бо пришед, светитељу Саво, отачаство твоје просветил јеси и порадив твоје Духом Светим, јако древа маслинаја ва мислњем раји насадил јеси всеосвештенаја твоја чеда". Тропар Светом Сави (3. гл.) сабира изразе наше захвалности „светитељу" Сави – то значи архијерају Сави, за све што је учинио за свој род: што је као нас-

тавник, првосвештеник и учитељ пута који води у [вечни] живот, просветио своју отаџбину, препородивши је Духом Светим, уводећи своју децу [духовну] у рај. Неке од ових речи се употребљавају у свакодневном животу или у молитви изговарају, но никада не чујемо које је њихово изворно значење. *Наставник* је грч. ὁδηγός - дакле *вожд*, па и *руководилац*; *првопрестолник* је атрибут који прати прве међу апостолима, Петра и Павла, грч. πρωτόθρονος; *учитељ* није мењао значење. Штован као раван апостолима, он је, дакле, апостол Српства. Сава стоји на прочељу многих српских делатника, у првом реду оних који воде цркву и просвећују младе нараштаје.

(3) Сава је започео оригинално књижевно стварање у Срба. Написао је култне списе посвећене успомени на свога оца – службу и житије, поред средњега брата Стефана који је такође написао очево житије, само нешто другачијег типа, а оваквим житијима српска књижевност, која ће се нарочито богатити од XIII до XV века, издвојиће се у односу на све дотадашње словенске. Улога књижевности у прошлости је била огромна (тада није било интернета), нарочито у српском друштву. У XIX веку када је обнављана српска држава, то је чињено у песничком заносу; српску народну свест је обликовала епска поезија. Колико су гуслари и гусларски етос подстицали јунаке Првога и Другога устанка, готово једнако су подстицали и јунаке Балканских ратова и Првог светског рата. Отклон од гусала за Србе је представљао резање пупчане врпце и прелазак из цикличног у линеарно време, раскид са самим собом.

(4) У општењу Срба с наднебесним сферама Сава је устоличио српски књижевни језик, изданак старословенског језика светих Ћирила и Методија, којим Срби непосредно чувствују Бога и божанско, с пуним смислом. То је тзв. српскословенски језик. Пре тога овај је столећима био подређен грчком језику. Сава је укинуо тзв. диглосију у српској средини, али за општење с другима први језик је задржан. И сам српскословенски био је међународни језик јер је он само једна од варијаната истог, црквенословенског језика у Русији и Бугарској. То језичко јединство било је мост који је животодавно спајао ове словенске народе и њихово стваралаштво у једну културу, а исти духовни образац и ћириличко писмо чинили су их делом источнохришћанске цивилизације. Све што су створили Срби, читали су или су могли читати Руси и Бугари, и обрнуто. Уосталом, у групи најближих Савиних сарадника видимо по језику назнаке да су се неки од њих, могли поистовећивати с Бугарима, други и најбројнији да су пореклом били Руси. Хронологија је изгледала овако: у XII веку српскословенски се сусреће

само на ктиторским натписима клесаним у камену; 1208/1209. године под Савиним старањем у Студеници се српскословенским пише по фрескама уз ликове светих и представе догађаја из свештене повести – дакле у еклисиолошким програмима, први пут у историји. Десет година касније, када се буде установила Српска црква, српскословенски језик ће се зацарити у својој пуноћи, дајући велике плодове.

(5) Сава нам је оставио и изузетно писано дело. Технички га можемо звати „Корпусом Светога Саве– , као што постоји Корпус Светих Ћирила и Методија, Корпус Светог Климента Величког итд. Оно нам је на понос пред другима. И не само то: универзално је и тиче се готово у истој мери и свих других словенских народа из истога круга. Имајући то у виду, Димитрије Оболенски је у књизи „Шест византијских портрета" укључио и лик нашег Светога Саве.

(6) У науци је постојала идеја да је Сава спровео тзв. рашку правописну реформу којом је у српску средњовековну писменост уведен рашки правопис, пандан рашке градитељске школе у црквеној архитектури и монументалне ликовне уметности. Међутим, сам Сава је писао предрашким правописом. Но, у заједници са својим оцем, уз подршку брата Стефана, Сава је основао важне установе и учврстио српско присуство на Светој Гори, што је омогућило постепено преовлађивање и заокруживање „рашке правописне школе", као посебног типа писмености. Заправо се ради о синтези изниклој у српско-руским везама на Светој Гори у првим деценијама XIII века, а руски утицај је дискретно нарастао још у другој половини XII века. У Савином окружењу је чак и тип српске ћирилице промењен, оплемењен под најбољим руским традицијама.

(7) За Саву би, можда, требало везати избор ћирилице као јединога српскога писма, мада се у нашој јавности обично верује да су Срби научили писати ћирилицом још у IX веку. Не зна се са сигурношћу какво је било прво писмо када смо почели писати на своме језику (а наш језик јесте био и културни идиом Ћирила и Методија, иако је надилазио регионални српски говор; врло брзо он је наткрилио све словенске говоре тада још живог прасловенског језика). У науци се обично помишља да је то била глагољица, међутим у једној студији смо показали да је то могло бити сложено писмо у двама графичким остварењима, које је рано доживело бифуркацију у два културна слива, глагољицу и ћирилицу. Та два графичка типа су и код Срба дуго коришћена без доследне разлике у употреби и без јасне расподеле у простору и времену. Не можемо убедљиво судити о појави која је ишчезла, а имамо доминантне остатке само онога што је превагнуло. Како год да је било,

дошли смо на идеју да је Сава спонтано учврстио положај ћирилице увођењем новог литургијског комплета у Србију. По правилу, када год би се мењали литургијски комплети, доношен је „нови стандард", актуелан у једном центру, па су тако, без искључивања старих комплетâ, поред литургијских образаца доношени нови писмовни, правописни, језички и текстуални обрасци. Сава је барем на литургији бесповратно учврстио ћирилицу уместо глагољице, а то дугорочно јесте важно, јер је уз Цркву као једини неупитни стуб српскога народа, ово словенско писмо трајно озрачивало српски идентитет. Од XII века, по Петру Ђорђићу, можемо говоримо о српској ћирилици.

(8) Треба имати на уму да је Сава живео у епоси феудализма, па када он или његови сродници говоре о отаџбини, они истовремено мисле на своју очевину или дедовину. На захтев Симеона и Саве византијски цар Алексије III Анђел јуна 1198. издао је други златопечатни акт дарујући напуштени Хиландар и друге оближње манастириће овој двојици монаха, уз слободу „да их уреде како год желе и претворе у један манастир који ће служити као боравиште оним појединцима српског рода који се буду опредељивали за монашки начин живота", да нови манастир буде потпуно независан од светогорског прота и других манастира, као што постоје и собом управљају грузијски и амалфићански манастири у истој свештеној пустињи. Симеон и Сава су одлучили да своме народу трајно обезбеде молитвено средиште на Светој Гори Атонској; тиме су, уједно, изједначили Србе с другим народима из православне васељене. Тако је Србима признато духовно пунолетство на најмеродавнијем месту у нашем делу света, и Срби су коначно „престали бити" варварима. Из уста Димитрија Хоматијана који износи неповољне оцене о Сави маја 1220. године, можемо прочитати речи о Савином родољубљу: „Њега је, дакле, поробила љубав према отаџбини, отргнувши га из утврђења – Свете Горе (поново се настанио у Србији), те је подвижника претворила у управитеља и старатеља за световне ствари, и учинила послаником околних владара". Откуд родољубље Савино и његовог оца? То је дубоко усађен осећај одговорности за Богом поверено им стадо. Подразумева се да Немања и Сава делају на корист свога народа јер њихова је веза обострана; а како они највише „знају" и највише „могу" – они највише и морају да учине за свој род. Како је то једноставно формулисати и како је све логично. За ранији период немамо јасна сведочанства, али од краја XII и почетка XIII века можемо пратити врло јасно изграђену националну свест у Срба, једину без прекида и непомућену међу Јужним Словенима од средњега века до данас. Ако су други и „постајали" „нације" у XIX, а неки и у XX веку, Срби зацело нису, они су то столећима, што знамо захваљујући изворима везаним за Немању и његове синове.

(9) Поставља се питање да ли Сави највише дугујемо за православље? Историјске чињенице указују на то да је Немањина генерација и она која јој је претходила већ недвосмислено припадала православној цркви. Граница међу подељеним црквама пресецала је Српску земљу надвоје – Западу је остајала Босна, Истоку Рашка. У непознатим околностима Западу је привремено припала и Приморска земља, тзв. Диоклија, потоња Зета с градовима. Немања је као дете по други пут крштен у Расу по православном обреду, а сам је искорачио као нико пре њега у подизању цркава и манастира, угледајући се на ктиторско право у Византији. Како објаснити такву оданост православљу владарске династије у Рашкој? Мислим да није реч само о некаквим апстрактним правима и територијалним надлежностима. Немањин брат Мирослав није дозволио западном епископу да седи у Стону, иако је Хум до тога времена припадао искључиво западној црквеној организацији. По свему судећи, православље је већ било укорењено у српском народу. Немогуће би било да Немања и Сава као просвећени и самоникли појединци постигну много без тираније какву смо виђали у другим деловима света, да између њих и њиховог народа није постојао чврст и здрав савез пун обостраног поверења (то се звало „вера господска") и да народ већ није био побожан и спреман за велика дела.

Сава је учинио нешто друго, ништа мање важно: учврстио је Србе у православљу. Када је Србија притиснута Латинима и њиховим савезницима после пада Византије 1204. ипак одабрала Источну цркву, то је била рискантна одлука. Ситуација је била слична данашњој. Бугарска је и тада приступила унији са Западном црквом, а Србија је Савином акцијом тражила упориште у Византији протераној у Малу Азију. Лако је уочити аналогије с данашњим временом и савременим околностима.

(10) Растко је од рођења до одласка из родитељског дома одрастао у непосредном окружењу двеју изузетних српских цркава – прастаре епископске цркве Св. Петра (касније и Павла) на ободу данашњег Новог Пазара коју је можда подигао Радослав Вишеслављевић почетком IX века, а у епископску цркву је претворио Мутимир, и манастирске цркве Светог Ђорђа, прве Немањине владарске цркве. Ђурђеве Ступове је вероватно гледао свакога дана и њени обриси на усамљеном брду можда су му се најдубље урезали у сећање, јер то је могао био најизразитији призор пред његовим очима. Његова окренутост ка Цркви поникла је у томе времену. Немања је подигао Ђурђеве Ступове 1170/1171. године, а Растко се родио око 1175. године, до када је живопис могао бити завршен, и као дете највероватније је доста времена проводио у њиховој близини, спознавши у породичном дому на практичном примеру шта је то ктиторство као институција (и Српска црква ће касније бити заснована на сличним принципима), усвојивши од родитеља и присан однос према Цркви.

Недавно завршена истраживања веродостојних Савиних исписа показала су да Сава ни на Светој Гори није мењао лично писмо, па у принципу ни правопис, иако је био у сродном инословенском окружењу, што је необично важна појединост. Дакле, он је отишао на Атос као формирана личност. Више се није дубински мењао, само се богатио искуствима и ширио видике. Из тога следи да је већ јуни Растко – наш Сава каквог познајемо.

(11) У средњем веку странствовање је, уколико је било у побожне сврхе, сматрано за велику жртву, вероватно зато што по спољним обликима одговара једној од најстрожих казни још од времена антике – изгнанству, тј. ускраћивању живота међу својима, у отаџбини. Јер, то јесте врста добровољног изгнанства (колико је то неупоредиво с данашњим лутањем људи без жеље за својом домовином и својим ближњима, без вишега циља). Први је Сава отишао у туђину странствовања ради и то му је рачунато у велики подвиг, што истиче и поменути Хоматијан: „Одавно смо чули о твојој часности, јер, дакле, напустивши своју земљу и родбину и читаво очинско наслеђе, и просто говорећи, свет и што је у свету, из ране младости си нашао Атос крај мора. [...] Чувен међу монасима, већ си и изван граница постао цењен." Потом се и Симеон придружио најмлађем сину, пратећи га у свему с великим тешкоћама од дубоке старости, али истрајан до краја. Па, када се историја већ почела тако одвијати, није Симеон Немања случајно дошао на Свету Гору: његов чин је прерастао лични дар Богу и Провиђење га је учинило жртвом за свој род, да би му се обезбедило вечно светилиште у монашкој пустињи, прототипу духовног раја на земљи. Више година после Симеонове смрти Сава је, да би измирио завађену браћу и вероватно из још неких разлога, донео очеве мошти почетком 1207. године у Студеницу. Парабола се дâ разумети само ако имамо у виду Мојсијево лутање с Јеврејима кроз пустињу 40 година и добијање таблицâ с Божјим заповестима на Синајској гори; таблице су потом ношене у Скинији завета у Обећану земљу, створен је свештенички ред и установљена је нова монотеистичка религија.

(12) Сава је изградио култ преподобног Симеона као побожног благодатеља српском роду. Од тада се развија култ Светородне лозе Немањића, али то није текло стихијски и спонтано. Војислав Ђурић је описао симболички значај Немањиног посвећења и његовог мироточивог тела за српски род: његове мошти су таблице завета српскога народа с Богом; Студеница је заветна Скинија с „таблицама" у мраморном ковчегу, а у тој сложеној представи Срби су „Нови Израиљ". Сава је своме народу уобличио свест о себи и своме месту у хришћанском универзуму, уса-

дио му је самопоштовање и хришћански однос према другима (зато се, нпр., Срби и данас разликују од Бугара који нису имали свога Светог Саву). Србима је он пружио не обичну наду него јасну визију спасења, увезујући, уз то, државу с црквом и оцрквењеним животом – то је она симфонија државе и цркве коју чувени историчар права, Сергије Троицки, толико хвали! Срби су од тада – али само ако су на светосавском путу (што се до времена комунистичког богоборства није доводило у питање, макар и ишчилело из сећања) – Нови Израиљ који је у савезу с Богом. Опредељивање Богом изабраних и миропомазаних српских владара потом за пуноћу Царства небеског с видљивим манифестацијама у овоме свету било је зацртано: толики су владари и други чланови лозе бирали за себе црквени живот или на концу живота повлачење у манастир и подизање величанствених цркава. Иза њих су остале богомоље, а не двори, па читамо речи усхићења црквеним красотама из Српске земље у Карловачком родослову: „Стога и кажу житељи земље ове – да призренске цркве патос, и дечанска црква, и пећка припрата, и бањско злато, и ресавски живопис, не налазе се нигде."

После свега, јаснији нам је избор кнеза Лазара и витезова који су га пратили у смрт и Царство небеско. То је Симеонов и Савин избор. Косовски завет је епска потврда Савине мисије. Лазарево опредељење заправо је Савино одрицање од овоземаљских сладости и могућности (данас бисмо рекли и „конформизма") и избор вечнога живота пре свега за свој род, па онда и за себе, на послетку – са свима. И да знамо: Срби су, када су одлазили у бој и у току боја, зазивали свете претке да им притекну у помоћ и учврсте пут. У Косовском бою наши див-јунаци сигурно су узвикивали Симеоново и Савино име и толика друга из сабора српских светих.

(13) Нема Цркве без светиња и нема ниједне храмовне зграде без светих моштију. Васељенски сабори прописују да се без њих не може осветити црква јер оне се полажу под олтарски престо или ушивају у антиминс. На целим, мироточивим моштима преподобног Симеона Сава оснива Српску цркву као установу са средишњом лавром у Студеници. Христос је рекао: „Ти си Петар, и на овоме камену сазидаћу цркву своју, и врата паклена неће је надвладати" (Мт. 16.18). Немања је као преподобни Симеон Мироточиви положен у најчвршћи темељ Цркве, којем се после смрти придружио и Сава. Они потом чине два стуба и Српске цркве и српског идентитета.

Сава је и саградио Српску цркву као богоспасни брод српскога рода. Зато је она морала бити специфична. Доста је данас црквено-народних обичаја за које не можемо тачно утврдити када су се зачели и када су уведени у црквени живот (нпр. крсна слава или слављење Божића),

али Сава је био једини који је у целој историји могао дати оквир за такву синтезу народне побожности и православља. „Прва Јустинијана и црква целе Бугарске" из Охрида није спасавала све Србе и није ни имала потребу да их разуме, него су јој Срби били на периферији, према отуђеним и изопштеним латинским дијецезама. Није ни Савина црква захватила све Србе, али се сва одредила према њима, раширивши руке да их без изузетка пригрли, уколико то и они сами желе.

(14) Један од најкрупнијих цивилизацијских искорака који су Срби учинили у средњем веку опет дугујемо Светом Сави. Сава је можда већ на Светој Гори почео преводити и састављати нарочиту компилацију Номоканона с тумачењима, коју је сам назвао „Законуправилом", а завршио ју је у Солуну, одмах по повратку из Никеје 1219/1220. године. Овом кодификацијом коју су усвојиле држава и црква Срби су се у целости уклопили у источноримску цивилизацију пониклу на христијанизованим, претходно хеленизованим грчко-римским основама. Међутим, Савин номоканон се разликује од других из тога времена и овај мудрим његовим промишљањем уводи Српску земљу у древно установљени државни поредак који подразумева речену симфонију двају венаца власти, а затим – искључује и цезаропапизам и папоцезаризам, враћајући се, вероватно без јасне свести о томе, на древни Методијев номоканон, дакле на исте, здраве принципе на којима је почивала и древна Словенска мисија у Великој Моравској и Панонији у IX веку.

(15) Шта је Савина највећа жртва своме роду? То што је целога живота желео да живи као смирени пустињак што извршава врло строго правило које је сам прописао у Карејском типику. Боравећи последњи пут на Светој Гори (1228) он је, иако у великој журби, гледао да купи земљиште за виноград који би једног дана лично засадио. Желео је да се повуче и да остатак живота посвети Богу, очито као његов отац, али није му се то дало. Ако се подсетимо – Сава се у два наврата повлачио са чела установе, не хајући за части и достојанства: учинио је то у Студеници после само неколико година игуманства; то је, такође, учинио и у Жичкој архиепископији када се спремао за друго путовање у Свету земљу. Тај пример су следили и други његови ученици и наследници. Умро је странствујући, у повратку из последње мисије, када више није био дејствујући архиепископ. Није му остало времена да се посвети личном усавршавању које је морао прекинути, невољно, пре више деценија, да би мирио завађену браћу и спасавао Србију. Није нашао времена за себе, али је зато учинио величанствена дела за свој род дарујући му пут спасења и сигурност у векове векова.

(16) Карактеристичан је његов аутентични потпис испод Карејског типика: + ВСѢХЬ ПОСЛѢДНИ САВА ГРѢШНИ. Скроман, једноставан и чиста срца, какав је Сава био целога живота. Поред свих благодети којима нас је обасуо, личним примером је указао на врлине којима морамо тежити да бисмо га били достојни, и као појединци и као цео народ. Светосавље није средњи пут који Срби могу да бирају, не опредељујући се данас ни на коју страну у лому црквеног Истока који је изазван пробуђеним папоцезаризмом. Светосавље је „и сада и увек" нама једини могући пут желимо ли остати верни себи. – А рођени смо као Нови Израиљ трудом светитеља Саве и молитвама преподобног Симеона пре више од 800 година! „Доброг корена добри изданак."